

MITEV Ariel Zoltán

GROUNDED THEORY, A KVALITATÍV KUTATÁS KLASSZIKUS MÉRFOLDKÖVE

A *grounded theory* olyan kutatási módszer, ahol az elmélet az empirikus adatokból fejlődik ki és abban gyökerezik (Glaser – Strauss, 1967). Annak ellenére, hogy a módszer nemzetközileg rendkívül népszerű, a *grounded theory* nem igazán vert gyökeret a hazai menedzsment- és marketingkutatás talajában. A cikk célja a *grounded theory* kulcsfontosságú mozzanatainak bemutatása és a módszer népszerűsítése.

Kulcsszavak: grounded theory, marketingkutatás

A *grounded theory* (GT, megalapozott elmélet) gyakran használt kifejezés a kvalitatív kutatók között. A módszer kifejlesztői, Glaser és Strauss 1967-ben pedig olyan erővel rázták meg az uralkodó tudósközösség gondolkodásmódját, mint a IX. században Círill és Metód törekvései a klérusét. Míg a szerzetesek hitvitában védték meg a népnyelvet azokkal szemben, akik csak a kiválasztott nyelvű liturgiákat fogadták el, addig Glaser és Strauss a kvalitatív kutatás védelmezőivé léptek elő egy olyan korszakban, amikor a pozitívista felfogás volt az egyeduralkodó. Ironikus módon később Glaser és Strauss is szembefordult egymással, melynek következtében a hitvita kettőjük között tovább élesedett. Ez a szétválás jelentős problémákat okozott a *grounded theory*-t használni kívánók között is, ezért annak számtalan interpretációja terjedt el.

A *grounded theory* a „kvalitatív forradalom” zászlóvivője. Glaser és Strauss (1967) műve, a *The Discovery of Grounded Theory* a társadalomtudományok meghatározó történelmi eseménye. Egy olyan légkörben született, amikor sokan elleneztek a „puha”, nem strukturált kvalitatív megközelítéseket, mivel azokról azt gondolták, hogy mellőzik a „tudományos” szigorúságot. Glaser és Strauss (1967) erre válaszul alkottak meg egy módszert, amely átláthatóvá tette az elméletalkotás teljes folyamatát, az adatgyűjtés, az interpretálás és a prezentálás lépésein keresztül. Ezzel megvédték a kvalitatív kutatást és ellenálltak annak az uralkodó

nézetnek, hogy csak a kvantitatív kutatások jelentik a szisztematikus tudományos megismerés egyetlen elfogadható módját.

Bár a *grounded theory*-t eredetileg két amerikai szociológus fejlesztette ki szociológusok számára, a módszer gyorsan terjedt más diszciplínákra, amint a kutatók elkezdtek azt a saját problémájukra adaptálni. A *grounded theory* a magatartással és az interakciókkal foglalkozó módszer, és jó betekintést ad a tapasztalatokba (Goulding – Saren, 2010).

Gyors terjedése miatt a társadalomtudományokban a kvalitatív adatelemzésről valószínűleg nincs jobban idézett forrás Glaser és Strauss (1967) alapkönyvénél. A marketing és a fogyasztói magatartás területén is gyakran idézik a vezető nemzetközi szaklapokban. Ugyanakkor ezek a hivatkozások csupán esetiek, és nincsenek túlságosan kifejtve (Fischer – Otnes, 2006).

Hazai viszonylatban a kép ennél is riasztóbb, hiszen míg a szociológiában (Gelencsér, 2003; Kucsera, 2008), az antropológiában (Feischmidt, 2007) és a pszichológiában (Rácz, 2006) a módszert részleteiben is bemutató művek születtek, addig a menedzsment- és marketing-szakirodalomban főként utalásszerűen hivatkoznak rá, mint valami egzotikus dologra. A menedzsmentben a *grounded theory*-t alkalmazó művek száma nem túlságosan magas (pl. Bokor, 2000; Bokor et al., 2009), marketingben pedig szinte elenyésző (pl. Bernschütz, 2009).

A kvalitatív kutatás és az elméletalkotás

Az objektivitás és a valóság mögött meghúzódó tudományos előfeltevések miatt a kutatók a precíz, standardizált eszközökben, valamint kvantifikálható változókban látták a verifikálhatóság alapjait. A mindenáron való kvantifikálás fölénye növekvő szakadékot hozott létre az elmélet és az empirikus kutatás között. Az elméletalkotók és a kutatók eltérő világban éltek és teljesen más problémákra fókuszáltak. A kvantitatív kutatás már létező elméleteket tesztelt, vagyis deduktív logika alapján működött (Charmaz, 2003). Glaser és Strauss (1967) elsődleges célja azt volt, hogy küzdjön a kvantitatív kutatás uralkodó pozíciójával szemben, valamint azzal a feltételezéssel szemben, hogy a kvalitatív kutatás nem alkalmas elméletalkotásra (Fischer – Otnes, 2006).

A *grounded theory* kutatási folyamatában a kutatók folyamatosan elemzik és interpretálják az adatokat azért, hogy meghatározzák a további adatfelvétel irányát, amellyel folyamatosan fejlesztik és finomítják az elméleti keretet (Charmaz, 2006).

A *grounded theory*-ban apró kövecskékből építkezünk, mint a mozaikkészítésnél. Kimegyünk a terepre és csiszolgatjuk az ott talált kavicsokat egészen addig, míg össze nem áll a „big picture”. Míg azonban a mozaikkészítő már a munkája lelegején teljesen a tudatában van annak, hogy mit akar létrehozni, addig a *grounded theory*-t alkalmazó kutató előre el sem tudja képzelni, hogy miként fog a kép kinézni, hiszen közben alakul az alkotás. Újabb, aprócska kövek megtalálásával, csiszolgatásával újabb részek fedezhetők fel és illeszthetők be a képbe.

Glaser és Strauss (1967) munkája azért volt forradalmi, mivel megkérdőjelezte (Charmaz, 2003):

- az elmélet és a kutatás önkényes elkülönítését,
- azt a nézetet, mely szerint a kvalitatív kutatás csupán előfutára a sokkal precízebb kvantitatív módszereknek,
- azt az állítást, hogy a kvalitatív kutatás illegitim,
- azt a hiedelmet, hogy a kvalitatív módszerek hatásvadászok és nem szisztematikusak,
- az adatgyűjtés és -elemzés elkülönítésének szükségességét,

- azt a feltételezést, hogy a kvalitatív kutatás végterméke csupán leíró esettanulmány lehet, és nem lehet elméletalkotás.

Megalapozott-e az elmélet?

A szó szerinti magyar fordítás, a „megalapozott elmélet”, ami arra utal, hogy a kialakuló elmélet az adatokból nő ki, azok folyamatos és szisztematikus elemzésével jön létre (Gelencsér, 2003). Kicsit talán félrevezető ez az elnevezés, hiszen azt sugallja, hogy elméletgyártás szempontjából ez az egyetlen elfogadott út, míg a többi elmélet nem megalapozott. Ez a pozitivistá „one best way” filozófiája, amely ellen a módszer éppen küzdeni szeretne. Bokor (2000) is felhívja a figyelmet arra, hogy a „megalapozott” szó értéktelített, mivel más módszertanok is megalapozottak.

A *grounded theory* a szociológiában uralkodó „nagy elméletekkel” (grand theory) szemben jött létre. A „nagy elméletek” nagyobb lélegzetű, elvont, és gyakran formalizált elméleti megállapításokat jelentenek, amelyek egyetemesen alkalmazhatók, és deduktívan vezetnek ki előzetesen kialakított, és gyakran nem tesztelt elvekből. Glaser és Strauss (1967) szerint ezzel az a probléma, hogy teljesen elszakadnak azoktól a jelenségektől, amelyekre ezek az elméletek vonatkoznak. Emiatt Glaser és Strauss arra buzdította a kutatókat, hogy alakítsanak ki párbeszédet az adataikkal, hogy az így létrejövő elmélet ténylegesen az adatokból emelkedjen ki, és ne a terepet sosem látott, karosszékben ülő tudósok absztrakt agyszüleménye legyen. És mivel a *grounded theory* az empirikus adatokból fejlődik ki, ezért Glaser és Strauss (1967) szerint valóban megalapozott elmélet születik.

Glaser és Strauss (1967) szerint a kutatók célja olyan *formális* elméletek létrehozása, amelyek *szubsztantív* elméletekre épülnek. A szubsztantív elmélet csupán egy korlátozott társadalmi kontextusban, a kutatás által feltárt szűkebb területre értelmezhető, az absztraktabb formális elmélet pedig általánosabb jelenségekre vonatkozik (1. táblázat). Glaser és Strauss (1967) javaslata alapján a szubsztantív elméleteken keresztül vezet az út a nagyobb hatókörű formális elméletekhez.

1. táblázat

A szubsztantív és formális elméletek jellemzői

Az elméletalkotás szintjei	Leírás	Példák a szociológiából	Példák a menedzsmentből
Szubsztantív	Empirikus szint, korlátozott társadalmi kontextusban értelmezhető	Oktatás, faji kapcsolatok, betegek kezelése, bűnözés	Döntéshozatal, leadership, munka virtuális szervezetekben, részmunkaidősek menedzselése
Formális	Konceptuális szint, elvontabb, általánosabb társadalmi jelenségeket ír le	Stigma, deviáns viselkedés, szocializáció	Rendszerelmélet, ügynökelmélet, kontingenciaelmélet

Forrás: Locke (2001) alapján

Történelmi kontextus

Mint minden nehezen megérthető terület megértésénél, a *grounded theory*-nál is először a történelmi gyökereket célszerű tanulmányozni. Glaser és Strauss (1967) a módszert az akkoriban a társadalomkutatásokat átható túlzott pozitívizmussal szemben alkotta meg. Glaserék megkérdőjelezték az uralkodó feltételezéseket a „nagy elméletről”, vagyis azt a felfogást, hogy a társadalomkutatások célja a társadalom magatartásának már létező és egyetemes magyarázatainak felfedése (Suddaby, 2006). Glaser és Strauss olyan szerzőkhöz nyúltak, akik elvetették azt az álláspontot, hogy a tudományos igazság egy független, külső valóság tükröződése. Ilyen szerző a pragmatista Charles Saunders Peirce, vagy a korai szimbolikus interakcionista George Herbert Mead, valamint Charles Cooley. Ugyanakkor míg a pragmatizmus a pozitívizmushoz, a szimbolikus interakcionizmus az interpretatív iskolába tartozik (2. táblázat).

ellen küzdő módszertanról van szó, és a kritikák szerint nem igazán volt képes lemosni magáról a pozitívizmus sarát. Míg a pozitivisták számára ellenálló, addig a másik oldal számára kollaboráns.

A posztmodernnek a módszer pozitivista előfeltevéseit támadják (pl. Denzin, 1998). Glaser és Strauss ugyanis nem kérdőjelezték meg az uralkodó realista és pozitivista szemléletmódot, és úgy gondolták, hogy a módszerrel pozitivista elméleteket lehet létrehozni. Habár Glaser és Strauss elképzelései idővel elágaztak, alapvetően mégis hűségesek maradtak az eredeti filozófiai feltételrendszerhez és célokhoz. Vagyis mindkét irányzat pozitivista maradt, és objektivista lábakon áll (Guba – Lincoln, 1998). Glaser és Strauss a *grounded theory*-t alapvetően a hipotetikus-deduktív, spekulatív elméletalkotással szemben alkotta meg (Locke, 2001: p. 34.), de nem próbálták meg aláásni az elméletalkotás tudományos módszerét. Glaserék nem voltak nyitottak a pozitívizmussal szembeni filozófiai felvetésekre

2. táblázat

A *grounded theory* kialakulására ható irányzatok

Irányzat	Leírása	Főbb képviselői	Főbb iskola
Klasszikus pozitívizmus	Minden mérhető és általánosítható	Auguste Comte (1798–1857)	Pozitívizmus
Pragmatizmus	Az igazság a gyakorlati használhatóság függvénye	Charles Saunders Peirce (1839–1914), William James (1842–1910)	Pozitívizmus
Interpretatív paradigma	Nincsenek tények, csak interpretációk	Friedrich Nietzsche (1844–1900)	Interpretatív
Szimbolikus interakcionizmus	Az egyének képesek magukat a másik nézőpontjából szemlélni, és ennek megfelelően viselkedni	George Herbert Mead (1863–1931), Charles Cooley (1864–1929)	Interpretatív

Forrás: Saját szerkesztés

Pozitívizmus

Az Auguste Comte (1798–1857) nevéhez köthető XIX. századi *pozitívizmus* az objektíven megfigyelhető tényekre épült, vallotta, hogy a természet, a társadalom megfigyelhető, irányítható és matematikai szimbólumokkal leírható. Comte a természettudományos módszereket a társadalomtudományokra is kiterjesztette, egyetemes módszertanná emelte őket. A mai empirikus társadalomtudományi kutatásoknál ez az uralkodó nézőpont. A pozitivista szemlélet térnyerésével a XIX. századtól előtérbe kerültek a statisztikai adatfeldolgozások, az általánosításra törekvés, a nagy populációra, reprezentatív mintára kiterjedő kikérdezéses vizsgálatok, valamint a kísérletek. A pozitívizmus szerint minden (az emberi viselkedés is) mérhető és általánosítható (Sántha, 2009).

Manapság a *grounded theory* módszerek a kritika keresztüzében állnak mind belülről, mind pedig kívülről. A *grounded theory* úgy küzd, mint egy belső ellenálló. Valójában a pozitívizmusban született, de mégis az

és posztmodern kritikákra. Ennek eredményeként egy neopozitivisták szellemiség hatja át a *grounded theory*-t használó újabb munkákat (Fischer – Otnes, 2006).

A Glaser (1978, 1992) által képviselt irányzat a tradicionális pozitivista szemléletmódhoz áll közel, amely feltételez egy objektív, külső valóságot, egy semleges megfigyelőt, aki feltárja az adatokat, a kezelhető kutatási problémák korlátozott vizsgálatát, valamint az adatok objektív interpretálását (Charmaz, 2003).

A Strauss és Corbin (1990, 1998) által képviselt irányzat az alábbiakat feltételezi: egy objektív, külső valóság, törekvés a torzításmentes adatfelvételre, adatok verifikálhatósága. Straussék irányzata azonban annyiban lép el a posztmodern szemléletmód felé, hogy megjeleníti a válaszadók hangját, olyan pontosan, amennyire lehetséges, valamint feltárja és elismeri a válaszadók eltérő valóságészlelését (Charmaz, 2003).

Annak a kritikának az eredménye, hogy a *grounded theory* a modernizmusban született, és ezért alapvetően megmaradt a pozitivista gyökereinél, az, hogy a

grounded theory-t történelmileg tartják értékesnek, és csak korlátozottan használhatónak a jelenben. Gyakran csupán egy olyan módszertani műterméknek tartják, amelyet a kvantitatív kutatókkal hasonló felfogású kvalitatív kutatók használnak (Locke, 2001: p. 8.).

Hozzátennénk ugyanakkor, hogy Locke kritikája kicsit szigorú, hiszen figyelmen kívül hagyja a *grounded theory* történelmi szerepét, valamint azt, hogy a kvalitatív kutatásban használandó rengeteg eszköz és technika a *grounded theory*-nak köszönhetően fejlődött ki, és onnan vették át más módszertanok.

Pragmatizmus

A pozitívizmus angolszász irányzatába tartozó pragmatizmus a valóságot a tapasztaltakkal azonosítja. A természettudománytól eltérően nem törekszik a jelenségek pontos leírására, csupán azt szeretné elérni, hogy az ember egyre jobban boldoguljon a világban.

Peirce szerint a tudományos igazság a megfigyelés és a kutatók között születő konszenzus eredményeként alakul ki. A pragmatikus megközelítés szerint az empirikus „valóságot” a megfigyelésbe bevont kutatók hozzák létre.

A pragmatizmusról érdemes tudni, hogy Amerikában jött létre, szembeállítva magát az uralkodó európai filozófiai irányzatokkal, mint például a német idealizmus. Olyan meghatározó alakjai voltak, mint Charles Saunders Peirce, William James vagy John Dewey. A pragmatizmus a gyakorlatiasság szempontjából definiálta az igazságot, mivel lényeges, hogy az ember jobban boldoguljon a világban (Suddaby, 2006).

Interpretatív paradigma

Friedrich Nietzsche (1844–1900) a pozitívista nézetekkel szembeszegülve a tények helyett az interpretációk létezésében hisz. Szerinte szemléletek és álláspontok sokasága létezik, amelyekkel a körülöttünk lévő világot értelmezzük és megkonstruáljuk a számunkra érvényes valóságot (Sántha, 2009).

Suddaby (2006) szerint gyakran előfordul az a hiba, hogy a *grounded theory*-t hipotézisek tesztelésére vagy szavak összeszámolásánál használják. A realista ontológia úgy tartja, hogy a vizsgált változók az egyéntől függetlenül léteznek, és emiatt konkrétak, objektívek és mérhetőek (Burrell – Morgan, 1979). Az interpretívista ontológia ezzel szemben azt feltételezi, hogy az emberi lény nem csupán passzívan reagál a külső valóságra, hanem belső percepcióin és gondolatain keresztül vizsgálja a külső világot, ezáltal aktívan teremtve meg saját valóságát (Morgan – Smircich, 1980). Ebből a nézőpontból a kulcstényezők belsők és szubjektívek.

Érdemes észben tartani, hogy a *grounded theory*-nak nem célja igazolható állításokat megfogalmazni a valóságról, ugyanakkor meg szeretné érteni a társadalom cselekvői közötti kapcsolatokat, valamint azt, hogy ezek a kapcsolatok és interakciók hogyan teremtenek valóságot (Glaser – Strauss, 1967). A *grounded theory* emiatt nem alkalmazható a valóságról alkotott hipotézisek tesztelésére, de arra alkalmas, hogy állításokat fogalmazzunk meg arról, hogy a cselekvők miként interpretálják a valóságot (Suddaby, 2006).

A szavak összeszámlálása a kvantitatív tartalom-elemzés része, ez még problematikusabb, mivel pozitívista feltételrendszerre épül, mégpedig arra, hogy kapcsolat van a szavak gyakorisága és jelentésük között, ami egyértelműen sérti a *grounded theory* interpretatív előfeltételeit (Krippendorff, 1995).

Szimbolikus interakcionizmus

A *grounded theory* gyökerei a szimbolikus interakcionizmusban keresendők, melyet olyan nevek fémjeleznek, mint James, Dewey, Cooley és Mead. Cooley (1922) tükör-én (looking glass self) koncepciójának lényege, hogy az egyén az őt körülvevő emberek reakcióiból mint tükörből visszaverődő képekből alakítja ki saját énképét. Az egészet úgy célszerű elképzelni, mintha az egyén egy tükörszobában állna, ahol felcímkézett tükörökbe nézne bele. A címkék társas kapcsolatokat jelölnek, vagyis például az egyik tükörben azt láthatjuk, hogy miként lát bennünket a testvérünk, a másikban pedig azt, hogy minek tart minket a barátunk.

A szimbolikus interakcionizmus szerint a self kizárólag abból épül fel, amit mások reakcióiról gondolunk, vagyis „az vagyok, akinek a többiek látnak” (Fiske, 2006: p. 260.). Az egyének képesek magukat a másik nézőpontjából szemlélni, valamint magatartásukat ennek függvényében alakítani (Mead, 1934). A szimbolikus interakcionizmus fogalmát Blumer (1937) találta ki, és ez alapvető befolyással volt a *grounded theory*-ra. Blumer (1962) felhívja a figyelmet arra, hogy a kutatónak meg kell értenie az általa vizsgált egyén helyzetét oly módon, ahogy az megtapasztalja. A magát „objektívnek” deklaráló megfigyelő pedig saját előfeltevéseivel, feltételezéseivel torzítja az értelmezési folyamatot (Heath – Cowley, 2004).

A *grounded theory* alapvető szerepe olyan új elmélet megalkotása, amely magyarázatul szolgál az egyéni vagy kollektív tapasztalatok összefüggéseire. A szimbolikus interakcionizmus kutatói megkísérik meghatározni azokat a szimbolikus jelentéseket, tárgyakat, szavakat és gesztusokat, amelyekkel az emberek interakcióba lépnek másokkal, és ezáltal hogyan konstruálják meg maguk számára a társas valóságot (Cutcliffe,

2000). A *grounded theory* csábító ereje abban áll, hogy strukturált közelítést adja a társas, a szimbolikus, valamint a kontextusfüggő magatartásformáknak. Glaser (1999: p. 836.) szerint a *grounded theory* egy olyan speciális módszertan, amely megmutatja, hogy miként lehet a szisztematikusan gyűjtött adatokból egy többváltozós elméletet alkotni. Egy teljes módszertani csomagot kínál, amely egy sor szisztematikus, pontos módszert tartalmaz, ami az adatgyűjtéssel kezdődik és egy publikálható elméleti koncepcióval végződik (Goulding – Saren, 2010).

Glaser és Strauss útjainak szétválása

Glaser és Strauss (1967) könyvükkel elmozdították a kvalitatív kutatást az elméletalkotás irányába, és ezt meggyőzően alá is tudták támasztani. Írásbeli útmutatót készítettek, mellyel megteremtették a szisztematikus kvalitatív adatelemzés alapjait. Glaser a Columbia Universityről származó, kvantitatív kutatásoknál használt szigorú pozitivistá módszertant alkalmazta a kvalitatív kutatásokra. A *grounded theory* módszerek ezért alapvetően a Glaser által használt episztemológiai előfeltételeken, módszertani elnevezéseken, induktív logikán, valamint szisztematikus megközelítésen alapulnak. Strauss az University of Chicagoból származó terepkutatást és szimbolikus interakcionizmust hozta a módszerbe (Charmaz, 2003).

Ezután nem sokkal Glaser és Strauss újai elváltak. Glaser (1978) *Theoretical Sensitivity* című könyvében továbbfejlesztette a módszer magyarázatát, de ez számos olvasó számára túlságosan is absztraktnak tűnt. Míg Strauss (1987) munkája, a *Qualitative Analysis for Social Scientists* közelebb állt az olvasókhöz, ugyanakkor jelentős mértékben eltért a *grounded theory* eredeti alapelveitől (Charmaz, 2003).

lítését, és továbbra is az előzetes feltételezések és elméleti keretek nélküli adatgyűjtés mellett állt ki. Úgy vélte, a szisztematikus összehasonlítás elegendő, mivel a kategóriák az adatok állandó összehasonlításának eredményeként jönnek létre (Charmaz, 2003).

Glaser (1992) rendkívül kemény kritikája Strauss és Corbin (1992) munkájával szemben néhány jól elkülöníthető vitapontra vezethető vissza (Kucsera, 2008). Glaser szerint egyáltalán nem mindegy, hogy az elmélet felbukkanás (emergence) vagy erőltetés (forcing) eredménye (3. táblázat). Az elmélet Glaser szemében úgy válik erőltetetté, hogy Strauss és Corbin megengedi a szakirodalomban már létező fogalmak használatát a kódolás során, a kutatási folyamatát jobban leszabályozzák, az induktív logika mellett megengedik a deduktív logika használatát is, valamint erőltetik a verifikálás és validálás szükségességét. Glaser (1992) úgy látja, hogy ezzel sérülnek a *grounded theory* eredetileg megfogalmazott alapelvei, ezért valójában Strauss és Corbin változata nem is tekinthető *grounded theory*-nak. A szakirodalomban ismert kategóriák használata ugyanis meghatározza a kutató gondolkodásmódját, és azokat erőlteti az adatokra ahelyett, hogy azokból saját kategóriákat hozna létre. A kutatási probléma konkrét megfogalmazása és a kutatás alaposabb megtervezése Glaser (1992) szerint túlságosan leszabályozott és megöli a kreativitást, mivel már létező dolgokat, elméleteket erőltet, és nem enged teret annak a megoldásnak, hogy a kutató egy általánosabb érdeklődéssel vesse bele magát az adatokba, és a kutatási probléma a kutatási folyamat során konkretizálódjon. És mivel a kategóriák induktív módon, az állandó összehasonlítás eredményeként közvetlenül a kategóriákból emelkednek ki, ezért nincs szükség a deduktív logikára, a hipotézisek tesztelésére, valamint a validálásra és a verifikálásra.

3. táblázat

A Glaser, valamint Strauss és Corbin között lévő főbb vitapontok

	Strauss és Corbin	Glaser
Elmélet keletkezése	Erőltetés	Felbukkanás, kiemelkedés
Kódolás kategóriái	Szakirodalomban már létező kategóriák is használhatók	Kizárólag az adatok elemzése során kialakuló kategóriák használhatók
Kutatás megtervezése	Előre megtervezett	Közben alakuló
Logika	Induktív és deduktív logika kombinációja	Kizárólag induktív logika
Validálás, verifikálás	Lényeges szempont	Nincs relevanciája

Forrás: Kucsera (2008) alapján

Strauss ezután új szerzőtársra talált, Corbin személyében, 1990-ben, majd 1998-ben megjelenő könyvükkel tovább népszerűsítették a *grounded theory*-t. Glaser (1992) kategorikusan elutasította Straussék megköze-

Glaser éles kritikájának következtében sok kutató úgy érezte, hogy bennragad egy olyan módszertani labirintusban, amit a két irányvonal egymásnak feszülése generált.

VEZETÉSTUDOMÁNY

Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy melyik irányzat hordoz magában többet a pozitívista felfogásból. Míg Charmaz (2003) Glaser-t tartotta egyértelműen pozitivistának, addig Goulding és Saren (2010) inkább Strausst és Corbint látta mechanisztikusnak.

Glaser szerint a *grounded theory* célja az elmélet létrehozása, és nem pedig annak igazolása (Charmaz, 2003). Glaser és Straussék is egy külső, objektív valóságot tételeznek fel, amelyet a kutató felfedezhet és rögzíthet. Míg azonban Glaser abban hisz, hogy ez alapvetően az adatok kódolásán, valamint a lépésről lépésre történő összehasonlítás segítségével valósulhat meg, addig Strauss és Corbin szerint az út analitikus kérdéseken, hipotéziseken, valamint módszertani alkalmazásokon keresztül vezet.

A kérdés az, hogy kiét tekintjük igazi *grounded theory*-nak. Glaser (1998) szerint az ő változata a tiszta és hamisítatlan, ami abban az esetben igaz, ha a legkorábbi verziót fogadjuk el standardnak.

Induktív és deduktív logika

Induktív logika

Glaser (1978, 1992) mindvégig az indukciót tekintette a módszer kulcsának, vagyis amikor a kutató az empirikus általánosításon keresztül az elméletalkotáshoz jut. Amint az adatokat elemzik és kódolják, ötletek és elméleti belátások keletkeznek, amelyeket elméleti memókban rögzítenek. Tehát az adatok hívják elő az elméleti érzékenységet. A képzelőerő és a kreativitás óriási szerepet játszik a memóírásban, valamint a felhalmozott tudást és megértést magába sűrítő elmélet kialakításában. Emiatt minden adat lényeges szerepet játszik. Az előre kialakított vagy a túl korán létrejött ötletek szerinti válogatást célszerű elkerülni, bármennyire kreatívnak tűnnek is. A kutatónak tolerálnia kell az összevisszaságot, a kemény munkát, valamint az unalmasnak tűnő állandó összehasonlításokat, és addig várni, míg a megfelelő koncepciók ki nem alakulnak (Glaser, 1999). A keletkező ötleteket az összes adaton keresztül kell ellenőrizni, és a kategóriákat folyamatosan ki kell igazítani (Glaser, 1978).

Deduktív logika

Straussék abból indulnak ki, hogy azokat az ötleteket vagy hipotéziseket ejteni kell, amelyeket az adatok nem igazolnak. Strauss és Corbin (1990) elképzelései szerint a dedukció és a verifikáció uralja a *grounded theory*-t, még annak ellenére is, hogy ők is felhívják a figyelmet arra, hogy menekülni kell minden olyan akadály elől, amelyek blokkolják az új szemléletmódok megjelenését. Strauss és Corbin (1994) szerint ugyanis

az eredeti *grounded theory*-ban túlságosan nagy szerepet játszott az indukció.

Glaser (1992) kritizálja ezt a deduktív irányváltást, mivel spekulatívnak tartja azt, hogy a kutatók nem azt keresik, ami ténylegesen megtalálható az adatokban, hanem azt, hogy mi lehetséges.

Strauss és Corbin (1998) később már a verifikálás helyett a validálást használja, és úgy képzelik, hogy az induktív kidolgozás valamivel markánsabb, de még mindig nem uralkodó része a folyamatnak. A kutató interpretációival alakítja az adatokat, ami az elemzést túllendíti leíró jellegén, ugyanakkor az érvényesítés meggátolja a torzítást.

A grounded theory folyamata

A *grounded theory* megkívánja, hogy a kutató már a kutatás legelején terepmunkát végezzen és megkezdje az adatgyűjtés- és elemzés folyamatát. Ennek során elméleti mintavételre, az adatok korai interpretálására, valamint állandó összehasonlításra kerül sor. Az adatok feldolgozásának számos módja áll rendelkezésre, különféle kódolási eljárásokon keresztül absztraktabb és elméletibb fázisba lehet eljutni, és így beazonosíthatók a szövegben rejlő mintázatok és összefüggések. A módszer alapvető elemei az alábbiak:

- a) elmerülés az adatokban,
- b) egyidejű adatgyűjtés és elemzés,
- c) elméleti mintavétel, amely finomítja a kutatóban kialakuló elméleti ötleteket,
- d) állandó összehasonlítás használata,
- e) többlépcsős kódolási folyamat,
- f) feljegyzések (memók) írása,
- g) elméleti telítődés elérése,
- h) az elmélet teljessé tétele,
- i) eredmények prezentálása.

Elmerülés az adatokban

A *grounded theory* egyik alapelve, hogy vegyünk egy mély levegőt és merüljünk el az adatokban, vagyis a munkát rögtön a terepen kezdjük. Glaser és Strauss (1967) eredetileg azt gondolta, hogy a kutatók nem kizárólag a válaszaikat találják meg a *grounded theory* segítségével, hanem a kérdéseiket is. Azt javasolták a kutatóknak, hogy merüljenek el teljesen a vizsgálandó területen, és hagyják figyelmen kívül a témához kapcsolódó korábbi kutatásokat, mivel azok akadályozzák az adott helyzet megértését. Ha tehát a *grounded theory*-t megfelelően szeretnénk végezni, akkor minimálisan egy egészséges szkepticizmussal kell rendelkezniünk a már létező elméletekkel szemben (Fischer – Otnes, 2006).

Ugyanakkor azok számára, akik manapság publikálni szeretnének, ez a feltétel egyszerűen megvalósíthatatlan, ugyanis lehetetlen nem figyelembe venni a korábbi kutatásokat. Ráadásul előzetes kérdések nélkül nem célszerű belekezdeni a kutatásba sem, bár azok a kutatási folyamat során természetesen finomodhatnak (Fischer – Otnes, 2006). Strauss és Corbin (1998) már úgy látják, hogy a mostani *grounded theory*-nál a kutatási kérdéseknek átfogó irodalmi feldolgozáshoz kell kapcsolódnia.

Szintén problémát jelent, hogy a *grounded theory* nem adatfelvételi, hanem -elemzési stratégiát határoz meg. A módszert eredetileg korlátozott számú interjú alapuló tanulmányokhoz kapcsolták, mintha kizárólag az interjú lenne az elfogadható eszköz, és a megkérdezések számát korlátozni kellene (Creswell, 1997). Azonban a kutatók a *grounded theory* technikáit számos adatgyűjtési módszerrel alkalmazhatják, mivel jól hasznosítja a megfigyeléssel, interjúval vagy esettanulmánnyal gyűjtött adatokat olyan helyzetekben, amikor a magatartást a természetes környezetében lehet megfigyelni (Turner, 1983).

A kvalitatív kutatóknak széles körű adatgyűjtést kell folytatniuk, melynek során sűrű leírást használnak (Geertz, 1994). A *grounded theory*-t alkalmazó kutatókat azzal vádolják, hogy átsiklanak az adatgyűjtés jelentőségén, és ez mind a mai napig problémás rész (Charmaz, 2003).

Elméleti mintavétel

Más módszerektől eltérően, ahol a minta előre meghatározott az alanyok számát, tartózkodási helyét, valamint jellemzőit illetően, a *grounded theory* által alkalmazott mintavétel az elmélet fejlődésével párhuzamosan, folyamatosan alakul. Az éppen feltárt eredmények és a felmerülő kutatási kérdések vezetnek a kutatót újabb szituációk, emberek és helyszínek felé, egészen addig, míg ki nem alakul az elméleti telítődés. Glaser (1978: p. 36.) meglátása szerint a teoretikus mintavétel olyan adatgyűjtés, melynek célja az elméletalkotás. Ennek során a kutató egyidejűleg gyűjti, kódolja és interpretálja az adatokat, és dönt arról, hogy milyen adatot gyűjtsön a következő lépésben és hol találja meg annak függvényében, ahogyan az elmélet alakul (Glaser, 1978: p. 36.).

A kategóriák finomítása és az elméleti konstrukciók kialakítása során a kutatók gyakran réseket, fehér foltokat találnak az elméletükben. Az elméleti lyukak befoltozása miatt újabb, célzott adatfelvételre kerül sor, vagyis teoretikus mintavétel történik. Ennél a pontnál már csak specifikus témákat vizsgálunk, valamint pontosítjuk az információkat a létrejövő elmélet számára.

A teoretikus mintavétel célja nem az eredeti minta nagyságának növelése, hanem az ötletek finomítása, valamint használható, releváns kategóriák kialakítása.

Habár legtöbbször emberekből áll a minta, a kutatás tárgyától függően helyszínekből, eseményekből vagy dokumentumokból is vehetünk mintát. További információk miatt akár ugyanazokhoz az egyénekhez vagy eseményekhez is visszamehetünk (Charmaz, 2003).

A teoretikus mintavétel az elméletfejlesztés sarkalatos pontja. Ekkor ugyanis a születőben lévő elmélet még olyan absztrakciós szinten áll, amikor jelentős magyarázóerővel bír a feldolgozott adatokra vonatkozóan. A koncepció homályosabb részeit ilyenkor le tudjuk tisztázni oly módon, hogy a teoretikus mintavétel segítségével adatokat hozunk be az elemzésbe, amelyek az összehasonlítás alapját jelentik (pl. az identitásvesztést nem kizárólag a krónikus betegeknel vizsgálta, hanem azoknál is, akik más miatt veszítették el az identitásukat, mint pl. akaratukon kívül munkanélküliek lettek). Ez az összehasonlítás a kategóriák finomítását eredményezi (Charmaz, 2003).

A teoretikus mintavétel azért szükséges, mivel lehetetlen erős *grounded theory*-t alkotni egyetlen mintavételből. A teoretikus mintavétel megkívánja, hogy előtte adatról adatra összehasonlítást végezzünk, és átmeneti kategóriákat alakítsunk ki. A teoretikus mintavétellel visszakerülnek a terepre a kategóriák, ahol jobban megértjük azokat, és közben eldől, hogy melyek tartósak és hasznosak. Beazonosíthatjuk azokat a körülményeket, amelyeknél a kategória releváns, meghatározhatjuk, milyen feltételek között áll fenn. Miután eldöntöttük, hogy mely kategóriák magyarázzák meg a legjobban az adatainkat, azokat a továbbiakban koncepcióként (concept) kezeljük (Charmaz, 2003).

Állandó összehasonlítás

A *grounded theory*-nál az adatok interpretálása az adatok összegyűjtésével azonos időben történik. Az állandó összehasonlítás olyan folyamat, melynek során a kutató az interjúkat vagy a feljegyzéseit elemzi és összehasonlítja annak érdekében, hogy képes legyen beazonosítani a felmerülő mintázatokat és témákat. A hasonlóságok és a különbségek keresése egyaránt lényeges a magatartásban lévő különbségek megmagyarázása miatt. A *grounded theory*-nak tehát szükséges továbbmennie a szituáció sűrű leírásán, mivel a vizsgált jelenség magyarázatául kell szolgálnia (Goulding – Saren, 2010).

Glaser (1992) elemzési stratégiája az adatok folyamatos összehasonlításán alapszik, és ebből nyerhetők ki a kategóriák. Óvja a kvalitatív kutatókat attól, hogy ne erőltessék az adatokat előre kialakított kategóriákba.

A *grounded theory* egyik lényeges technikája az összehasonlítás, ami az alábbiakra vonatkozik (Glaser, 1992):

- különböző emberek (nézetek, helyzetek, cselekedetek, tapasztalatok) összehasonlítása,
- ugyanattól az alanytól származó, eltérő időpontban rögzített adatok összevetése,
- egyik eset összehasonlítása a másikkal,
- adat összevetése a kategóriával,
- kategória összehasonlítása más kategóriával.

Feljegyzések (memók) írása

A feljegyzések írása a kódolás és az elemzéskészítés közti lépés. Ez a lépés segít szabadjára engedni a gondolatainkat és arra bátorít, hogy teljesen más szempontból nézzünk rá az adatokra és a kódokra (Charmaz, 2003). A feljegyzések (memók) írása létfontosságú, mivel az ötletek olyan tárházát jelenti, amelyet a kutató újra és újra átnézhet, hogy ezek segítségével ki tudja alakítani az elméletet. A memók alapvetően az adatgyűjtési folyamat során írott ötleteket jelentik, amelyek segítik a kutatót a további adatgyűjtésben. Ugyanakkor ettől függetlenül is keletkezhetnek olyan ötletek, amelyeket érdemes lehet leírni. A feljegyzések hossza a pár sortól a néhány oldalig terjedhet (Goulding – Saren, 2010).

Az akciókódolás hasznos feljegyzések írására sarkall, mivel segít észrevenni az egymással összekapcsolódó folyamatokat, és nem elszigetelt témákat kezel. Ezáltal megtalálható a kategóriák helye a nagyobb folyamatokban. A feljegyzések írása biztosítja, hogy nem veszünk el az adatokban, hanem az összefüggések és folyamatok megvitatásával fókuszáltan haladunk a kutatásban (Charmaz, 2006).

A feljegyzések írása segíti a kutatót (Charmaz, 2003):

- megküzdeni az adatokkal kapcsolatos gondolataival,
- az elemzés irányát meghatározni,
- a kategóriákat finomítani,
- a kategóriák közti kapcsolatot meghatározni,
- magabiztosságot szerezni és kompetenssé válni az adatelemzésben.

Kódolás

A kódolás mindegyik szakasza az interpretálás dilemmájával jár együtt. A tudósok szerint a *grounded theory*-nak alapvetően két változata az általánosan elfogadott, az egyiket Glaserhez, a másikat pedig Strauss-hoz és Corbinhoz kötik. Ez az elágazás a Glaser és Strauss közti szakadásra vezethető vissza, amikor 1990-ben Strauss és Corbin publikált egy új kódolási eljárást. Glaser ezt elutasította azzal, hogy a javasolt új eljárások túlságosan az előre kialakított kategóriákra építenek, és nem engedik az elméletet a gyűjtött adatokból kifejlődni (Goulding – Saren, 2010).

Leegyszerűsítve, Glaser változata előnyben részesíti a kreativitást és nyitott az előre nem látható, újszerű interpretációkra, Strauss és Corbin pedig több, előre meghatározott, mechanikus útvonalat használ (Suddaby, 2006). Míg Glaser a *grounded theory*-t egy tisztán induktív módszernek tekinti, addig Strauss és Corbin a hipoduktív logikára épít.

Glaser és Strauss (1967) eredetileg két kódolási szintet határozott meg, mely szerint először annyi kategóriát célszerű létrehozni, amennyi lehetséges, aztán egyesíteni kell a kategóriákat. A Strauss és Corbin (1990) szerzőpárosnál később ebből a két szintből három lett (4. táblázat). Ha valaki a *grounded theory*-t szeretné alkalmazni, akkor célszerű eldöntenie, hogy melyik változatát követi, hiszen filozófiai különbségek vannak a két irányzat között.

4. táblázat

Glaser, valamint Strauss és Corbin elemzési módszerének összehasonlítása

	Strauss és Corbin	Glaser
Kezdeti kódolás	Nyílt kódolás Elemzési technikák használata	Szubsztantív kódolás Az adatoktól függ
Középső fázis	Axiális kódolás Kategóriák csökkentése és összevonása	Az előző fázis folytatása Összehasonlítások, összpontosítás az adatokra, absztraktabbá válás, kategóriák újraigazítása, születőben lévő keretrendszer
Végző kialakítás	Szelektív kódolás Kategóriák részletes kialakítása, kulcscategóriák kiválogatása, kategóriák integrálása	Elméleti kódolás Kategóriák kiigazítása és finomítása, amely a születőben lévő elméleti mag körül integrálódik
Elmélet	Részletes és sűrű folyamat alapos leírása	Takarékosság, alkalmazási terület és alakíthatóság

Forrás: Heath és Cowley (2004)

Strauss és Corbin kódolási logikája

Nyílt kódolás (open coding). A nyílt kódolás az adatok lebontását és kategorizálását jelenti. Ez gyakran az átírt interjúk sorról sorra történő alapos átvizsgálásán keresztül valósul meg, melynek célja a kulcsszavak és kulcskifejezések beazonosítása. Ezáltal bepillantást tudunk nyerni, hogy miről is szólnak az adatok. Ebben a fázisban a kódolás még strukturálatlan, és a kutató megszámlálhatatlan kódot is azonosíthat. A kutatónak az absztrakt szint felé haladva elkerülhetetlenül csökkentenie kell a kódok mennyiségét, hiszen csak így rajzolhatók fel a beazonosított témák és minták közti kapcsolatok (Goulding – Saren, 2010).

Axiális kódolás (axial coding). A nyílt kódolásnál keletkező kódok túlburjánzása sarkallta arra Strausst és Corbint (1990), hogy bevezessen egy, a kódok csökkentésére irányuló köztes lépcsőt az elemzésben, az *axiális kódolást*. Ennek során a nyílt kódolásnál feltárt kategóriák és fogalmak értékelése történik a köztük fennálló dinamikus kapcsolat függvényében. A kutató a hasonló fogalmakat először csoportokba rendezi, és magasabb szintű kategóriákat alkot, amelyek a születő elmélet alapjait jelentik (Goulding – Saren, 2010).

Straussék ezzel a lépéssel az általuk képviselt *grounded theory*-t a pozitívizmusra jellemző linearitás felé tolják. Az elméletet meghatározott keretrendszer szabályai szerint alkotják meg, ennek következtében egy okokból, befolyásoló feltételekből és következményekből létrejövő lineáris modell jön létre, amellyel megmagyarázzák a jelenségeket, a körülményeket, a cselekedeteket és az interakciókat. Kétségtelen, hogy ezek a szempontok az elmélet releváns részeit alkotják, ugyanakkor az így létrejött elmélet valószínűleg nem lesz teljesen világos és pontos (Heath – Cowley, 2004).

Szelektív kódolás (selective coding). A szelektív kódolásnál olyan alapkategóriák (core categories) jönnek létre, amelyek a születőben lévő elmélet alapjait jelentik. Erre általában akkor kerül sor, amikor a kutató kidolgozza elméletét és integrálja a már meglévő elméleteket amiatt, hogy meg tudja mutatni az új perspektíva relevanciáját. A módszer alkalmazásakor azonban felmerülhetnek olyan buktatók, amelyekre érdemes odafigyelni (Goulding – Saren, 2010). Fennállhat például az az általánosan ismert veszély, hogy túl nagy hangsúlyt fektetnek a kódok beazonosítására anélkül, hogy megmagyaráznák, hogyan kapcsolódnak a kódok egymáshoz (Stern, 1994). A kutatónak emiatt biztosítania kell az állandó összehasonlítást. A teoretikus mintavétel irányítja a kutatót további alanyok és szituációk irányába vagy új helyszínekre, és csupán akkor célszerű

bemutatni a kifejlesztett elméletet, amikor mindegyik alapkategória elérte az elméleti telítődést (vagyis amikor az adatokban már nincs újszerű szempont, és a kategóriákat teljes mértékben interpretálták).

A szelektív kódolásnál a kutató egyszerre csak egy kategóriára összpontosít egészen addig, amíg úgy nem érzi, hogy megtalálta az elmélet magját, és aztán már csak az integrálásra fókuszál. Ennek következtében az elmélet inkább kreált lesz, és nem kreatív. A szabályok uralkodnak az interpretáció helyett, és a részletekbe menő strukturált magyarázat dominál az érzékenység és az insight-ok felett (Heath – Cowley, 2004).

Strauss és Corbin (1998) később módosították állásfoglalásukat a kódolásra és az elméletalkotásra vonatkozóan. Mivel soha nem volt az a szándékuk, hogy szigorú szabályok közé kényszerítsék a módszert, ezért a legutóbbi változatukban már enyhítettek a feltételeken (Heath – Cowley, 2004).

Glaser kódolási logikája

Míg Straussék az első szintet *nyílt kódolásnak* hívják, addig Glaser (1978) *szubsztantív kódolásnak* (substantive coding), és később erre épül az *elméleti kódolás*. A szubsztantív kódolásnál a vizsgált adatokból következő spontán módon kialakuló, nyitott kódok jönnek létre. Az elméleti kódok pedig a szubsztantív kódokból létrehozott, elméleti értelemben magasabb szintre emelt, absztrakt szinten mozgó kategóriák, amelyekből létrehozható a megalapozott elmélet (Kucsera, 2008).

Glaser (1978) tehát olyan kódolással kezd, amely mindig az adatokhoz kapcsolódik, az ötleteket pedig elkülönítetten, memókban gyűjti. Ezeket a feljegyzéseket később felhasználják az összehasonlítás során. A hangsúly az állandó összehasonlításon és az elmélet fejlődésén van, ahol a kifejezéseket egyfolytában újradefiniálják, hogy megfelelő kategóriák tudjanak kialakulni. Emiatt számos, akár egymást átfedő és rugalmas keret is létrejöhet, amely lehetővé teszi a kutató számára az adatok közti bonyolult és finom kapcsolatok kifejtését is (Glaser, 1978). A korlátlan lehetőségek tárháza biztosítja a kutatónak, hogy az elméletet felfedezzék, és ne pedig egy előre meghatározott keretrendszer alapján kreálják. Ahelyett, hogy túlságosan is részletes leírást várna el Glaser, inkább a takarékos fogalmazást, az alkalmazási terület megjelölését, valamint az elmélet alakíthatóságát emeli ki. Glaser (1978) hű maradt ahhoz az eredeti elvhez, hogy nem szabad a kutatónak túl határozottan és lehegerlően fellépnie, melynek során az olvasót túlságosan sok magyarázattal árasztja el, ezzel kényszerítve az elmélet elfogadására és intellektuális behódolásra (Heath – Cowley, 2004).

Az elméleti telítődés elérése

Az elméleti telítődés (teoretikus szaturáció) elve alapján addig folyik az adatfelvétel és az -elemzés, amíg az alanyok, illetve a kialakult kódok még hozzáadnak valamilyen szempontot a kutatáshoz, illetve a kódok még magyarázó erővel bírnak. Amikor lényeges új információ már nem mutatkozik, akkor elérjük az elméleti telítődést, és befejeződik az adatfelvétel, a kódolás, valamint az elemzés folyamata (Rácz, 2006: p. 98.).

A *grounded theory*-ban kulcskérdés, hogy mikor érjük el az elméleti telítődést, mivel ez nem mindig nyilvánvaló még a tapasztaltabb kutatók számára sem. Ennek eldöntése tacit tudás, amely részben előzetesen meghatározott kritériumokon, de még inkább saját tapasztalaton alapul. Az elméleti telítődésnek ez a meghatározhatatlan, rendezetlen jellege néhány kutatót olyan pozitívista megfogalmazások irányába lendített, hogy annak eléréséhez elegendő 25 interjú. Glaser és Strauss (1967: p. 62.) szerint a telítődés az alábbi szempontok kombinációjától függ:

- az adatok empirikus határai (adatokból relevánsan kinyerhető információk),
- az elmélet sűrűsége (különböző kategóriák és kódok egymás között kialakuló sűrű hálózata, a sűrűbb leírás jobban leírja a vizsgált jelenséget),
- az elemző elméleti érzékenysége.

A telítődés jelei (pl. az információ ismétlődése, a fogalmi kategóriák beigazolódása) gyakorlati szempontok, amelyek egyrészt az empirikus kontextustól, másrészt a kutató tapasztalatától és szakértelmétől függenek (Suddaby, 2006).

Az elmélet teljessé tétele

Az elmélet teljessé tétele az adatfelvétel, -elemzés, kódolás, memóírás, valamint az állandó összehasonlítás iteratív folyamatának az eredménye, és egészen addig tart, míg el nem értük a telítődést (saturation). Lényeges szempont, hogy az elméletnek a gyakorlatban jól alkalmazhatónak kell lennie (pragmatizmus elve), amely a vizsgált jelenséget relevánsan mutatja be. Mivel az elmélet organikus módon, a terepről behozott adatokból születik, ezért Glaser és Strauss (1967) szerint ez kellően megalapozott, és képes felvenni a versenyt a spekulatív módon kialakított „nagy elmélettel” szemben.

Az eredmények prezentálása

A *grounded theory*-t gyakran úgy értelmezik, hogy olyan módszertan, ahol „bármilyen elmegy”. Például az adatokat véletlenszerűen gyűjtik, a kódolás az előzetesen kialakított kategóriák alapján történik, és hipotézis

tesztelésére használják. Vagyis figyelmen kívül hagyják vagy szándékosan megsértik a *grounded theory* alapelveit (Locke, 1996).

Suddaby (2006) szerint hiba, ha a *grounded theory*-t használók nyilvánvaló vagy elcsépelet eredményeket hoznak ki. Ez főként amiatt fordul elő, hogy az adatok nincsenek megfelelően feldolgozva, „megemészteve”. Ennek oka a fenomenológia és a *grounded theory* közötti különbségekre vezethető vissza. A fenomenológiai kutatások a cselekvők szubjektív tapasztalatait hangsúlyozzák (Husserl, 1969). Módszertanilag a fenomenológusok megkísérik megragadni a cselekvők átélt élményeinek gazdagságát és részletességét. Emiatt az adatokat gyakran viszonylag nyersen prezentálják, hogy érzékeltessék azok autentikusságát, és hogy lehetővé tegyék a tapasztalatok egyén által történő megértésének holisztikus interpretálását. Ezeket az adatokat introspektív technikákkal elemzik (Suddaby, 2006).

Bár a *grounded theory* mutat némi szimpátiát a fenomenológia előfeltételeivel és technikáival szemben, a *grounded theory*-t használók nem önmagukban az alanyok átélt élményeire összpontosítanak, hanem inkább arra, hogy ezekből a szubjektív élményeket hogyan lehet elméleti állításokká absztrahálni. A fenomenológiai tanulmányokban a szubjektív véleményeket alapvetően mélyinterjúkkal kutatják (Wimpenny – Gass, 2000). A történetek részletei és árnyalatai, az alanyok által használt különleges szavak jelentik az elemzés alapját. A fenomenológia megkísérli az egyének átélt élményeit kutatni, anélkül, hogy az adatokat beszenyeznek (Moustakas, 1994), emiatt azokat gyakran nyers formában prezentálják.

Ezzel szemben a *grounded theory*-ban az interjúk elképzelhető, hogy fenomenológiai érdeklődéssel kezdődnek, de a kutatót elsődlegesen nem a történet érdekli önmagában. A sztorikat csupán arra használja, hogy információt nyerjen ki a vizsgált társas helyzetre vonatkozóan. Ráadásul az adatgyűjtés során ritkán használnak kizárólag interjúkat.

Mivel a kutatók gyakran összekeverik a fenomenológia és *grounded theory* céljait, ezért a módszerre épülő tanulmányok gyakran túlságosan nyilvánvaló és banális eredményekkel szolgálnak, és nem emelik az adatokat a konceptuális szintre. A *grounded theory* az adatok önmagukban való bemutatásához képest az absztrakció lényegesen magasabb szintjét kívánja meg. A viszonylag felületes megfigyeléstől a lényegesen elvontabb elméleti kategóriáig az adatgyűjtés és -elemzés folyamatos kölcsönhatása következtében juthatunk el, amelynek eszköze a folyamatos összehasonlítás (Suddaby, 2006).

Suddaby (2006), az Academy of Management szaklap szerkesztőjeként felhívja arra az anomáliára a figyelmet, hogy bár a *grounded theory* folyamata iteratív (ismétlődő, ciklikus), mivel az elemzés és az adatgyűjtés egy időben történik, az eredményeket gyakran mégis szekvenciálisan (egymást követően) mutatják be. Ennek magyarázatát abban látja Suddaby (2006), hogy a legtöbb akadémiai újságnak pozitivisták gyökerei vannak, ezért elvárja az adatgyűjtés és -elemzés egymásutánosságát.

A *grounded theory*-t valójában a szakirodalmi konzultáció, az adatgyűjtés és az -elemzés folyamatos iteratív jellege miatt először viszonylag homályos kategóriák jellemzik, és később csökken le azoknak a száma és tisztul a fogalmi struktúra. Az elméletet kellene a legvégén prezentálni. Ilyen módon bemutatni a *grounded theory*-t azonban a legtöbb pozitivisták számára nem tűnik sem hatékonynak, sem pedig érthetőnek. Ettől a módszertől is azt várják el, mint amit a kvantitatív kutatásoknál alkalmaznak: elmélet, adatgyűjtés, elemzés és eredmények. Ha ezt alkalmazzuk a *grounded theory*-ra, egy teljes módszertani zagyvaságot kapunk.

Suddaby (2006) emiatt amellett érvel, hogy az adatelemzés folyamatát ezért célszerű világossá tenni az olvasó számára, beleértve a kódolást és a kategóriaalkotást, a legjobb, ha ezt egy példán keresztül illusztrálják is. A nagyobb átláthatóság miatt ugyanakkor célszerű a tradicionális prezentálási struktúrát követni.

Suddaby (2006) az alábbiakat javasolja a *grounded theory*-t használó tanulmány írásakor:

- a kutatási kérdésnek (valamint a világról alkotott feltételezéseknek) és a választott módszernek konzisztensnek kell lennie,
- a módszertanról átlátható módon célszerű írni, hogy egyértelmű legyen az alapelvek használata (pl. elméleti mintavétel, állandó összehasonlítás), valamint a kulcskategóriák létrejötte,
- a kutatónak érdemes jelét adnia az elméleti érzékenységnek, hogy nyitott az új és váratlan interpretációkra, valamint megvan benne az irodalom, az adatok és a tapasztalatok kombinálásának készsége, és odafigyel az adatokban rejlő finomságokra is,
- célszerű megfelelően használni a szaknyelvet.

Vita a tabula rasa körül

Suddaby (2006) szerint gyakran merül fel az a hibás feltételezés, hogy a *grounded theory* azt kívánja meg a kutatótól, hogy úgy lépjen be a kutatási területre, hogy semmit se tudjon a korábbi kutatásokról. Ennek a mítosznak többféle változata is van, de mindegyik arra

a hibás feltevésre épül, hogy a kutató üres lap (tabula rasa), és mentes a tapasztalatoktól és a tudástól. Ennek egy extrém változata az, hogy a kutatónak nemcsak azt kell elkerülnie, hogy az agyát beszennyezze előzetes tudással, hanem azt is, hogy legyenek előzetesen megfogalmazott kutatási kérdései. Egy kevésbé extrém, de lényegesen problematikusabb változat szerint a kutatónak késleltetnie kell a már létező elméletek elolvasását egészen addig, míg az adatokat nem gyűjtötte össze és nem elemezte. Ez gyakran azokban a kéziratokban figyelhető meg, ahol a zárógondolatokat megelőzően óvakodnak akár utalást is tenni az előzetes irodalmakra (Suddaby, 2006).

Ha nincsenek világosan megfogalmazott kutatási kérdéseink, akkor nem tudunk értelmes kutatást folytatni. Coase (1988) szerint az ilyen kutatás csak egy rakás véletlenszerűen összeállított leíró jellegű anyag. A teljesen strukturálatlan kutatás zavaros kéziratokat szül.

Az elképzelés, hogy lemondjunk a már meglévő irodalmak tanulmányozásáról, talán még problematikusabb, mivel gyakran a kutatónak arra a vágyára épül, hogy szeretne valami új dolgot felfedezni. Ez az igény főként akkor jelenik meg, amikor a kutató egy olyan területen szeretne újat mutatni, amit előtte már sokan kutattak. Ilyenkor arra számít, hogy új belátásokra tesz szert, ha nem a mások által kitaposott úton megy. Emiatt elkerülik a formális irodalmazást, hogy azt a látszatot keltsék, hogy megfigyelésük és kategorizálásuk mentes az előzetes ötletektől. Ez Suddaby (2006) szerint a *grounded theory* félreértelmezéséből fakad. Bár Glaser és Strauss nem hitt a „nagy elmélet” létjogosultságában, mégsem bátorították a kutatókat arra, hogy ne vegyék figyelembe az előzetes tudást. Glaser és Strauss (1967: p. 79.) úgy látja, hogy az elmélet közvetlenül az adatokból is előállítható, gyakran jobb megoldás, sőt néha egyenesen szükségszerű a munkát a korábbi elméletekkel kezdeni. Ezek ugyanis részben a jó ötletek ösztönzésére szolgálnak, de részben meg is határozhatják a releváns kategóriák kialakításának kezdeti irányát. Valójában elég nehéz olyan *grounded theory*-t alkotni, amelyiket valamilyen módon nem egy már létező elmélet stimulált (Glaser – Strauss, 1967: p. 79.).

Az előzetes tudás valódi veszélye nem abban rejlik, hogy megfertőzi a kutató látásmódját, hanem inkább az, hogy a kutatót a direkt megfigyelés helyett a nyíltan vagy tudat alatt a hipotézistesztelés felé nyomja. Ahhoz azonban, hogy ezt elkerüljük, számos eszköz áll rendelkezésünkre. Az egyik ilyen módszer, hogy ne ragaszkodjon túlságosan is egyetlen már létező elmélet-hez, hanem egyszerre több ilyen elméletet használjunk. A másik módszer, hogy legyünk állandóan tudatában annak, hogy befolyásolhatnak minket a már létező kon-

cepciók. Különösen olyan esetekben, amikor széleskörűen kutatott területen szeretnének *grounded theory*-t végezni, akkor az ismerőst is hajlamosak szokatlannak feltüntetni. És végül nem szabad megvalósíthatatlan célokat kitűzni a *grounded theory* elé.

E megoldások egyike sem mondja azt, hogy hagyjuk figyelmen kívül a már létező irodalmakat és tudást. A *grounded theory* valójában mindig csak egy praktikus közéletet szeretne találni a világ elméletvezérelt felfogása és a megrogzított empirizmus között. Ez úgy érhető el, hogy odafigyelünk a már létező elméletekre, ugyanakkor mindig figyelmeztetnünk kell magunkat arra, hogy emberek vagyunk, ezért amit megfigyelünk, az függvénye annak, hogy kik vagyunk, és mit remélünk attól, amit látunk. Azt látjuk, amit várunk (Suddaby, 2006).

Ezt a problematikát kiválóan vázolja fel Gombrich (1972):

A pszichológusok azt a folyamatot kezdték el tanulmányozni, hogy miként másol le valaki egy ún. „értelmetlen figurát”, például egy tintapacát vagy egy szabálytalan foltot. Úgy látszik, nagyjából ez a folyamat mindig egyforma. A rajzoló előbb megpróbálja osztályozni a pacát, beilleszteni valamilyen általa jól ismert sémába; például azt mondja: „ez egy háromszög”, vagy: „úgy néz ki, mint egy hal”. Miután kiválasztotta a sémát, amelybe a figura nagyjából beleillik, továbbmegy, és most már a sémát igazítja jobban a vizsgált „értelmetlen figurához”; észreveszi, hogy a „háromszög” a tetején le van kerekítve, vagy hogy az, amit az előbb „halnak” nézett, disznófarokban végződik. Ezekből a kísérletekből tehát azt tanuljuk, hogy a másolás a „séma és a séma kijavításának ritmusában” halad előre. A séma maga nem valamilyen „elvonás”, absztrahálási folyamat „egyszerűsítésére” való törekvésnek az eredménye; éppen ellenkezőleg: a séma első megközelítés, egy nagyon tág, laza kategória, amely fokról fokra szűkül, hogy egyre jobban idomuljon a tárgyhoz, amelyet a rajzoló reprodukálni akar.

Vagyis egy elmélet megalkotásánál a kutató valamilyen formában szeretné visszaadni, hogy mit lát, miről szól az a jelenség, amit vizsgál. Egy ismeretlen terület tanulmányozásakor a kutató automatikusan a fejében kialakult sémák alapján próbálja megragadni a jelenséget, ennek alapján képez kategóriákat, és aztán ezeket finomítja tovább.

Következtetések

A *grounded theory* számos kérdés megválaszolására más módszereknél jobban használható. Például kiválóan alkalmas annak a folyamatnak a megértésére, hogy a cselekvők tapasztalataikból miként alkotnak jelen-

téseket. Használható még a társas valóságokról alkotott feltevések feltárásához, vagy annak megértéséhez, hogy a cselekvők hogyan interpretálják a valóságot. Az objektív valóságról szerzett tudás bővítéséhez ugyanakkor nem alkalmas (Suddaby, 2006).

A *grounded theory* a közösségi életnek csupán egy szeletét tanulmányozza, és csak pillanatokat jelenít meg. Törekszik az alapvető társadalmi folyamatok megértésére, valamint az események közti kapcsolatok azonosítására. A kvalitatív kutató egy képet konstruál, amelyet az alanyok élettörténeteiből rak össze és rajzol meg. Emiatt sokkal inkább egy festményt alkot, és nem egy fényképet (Charmaz, 2003).

A *grounded theory* az etnográfiai anyagok szisztematikus kvalitatív elemzési eljárását alakította ki, és az alábbi erősségekkel rendelkezik:

- segít lépésről lépésre végighaladni az elemzési folyamaton,
- az adatgyűjtés folyamata önmagát korrigálja,
- az elméletalkotás felé irányít,
- hangsúlyozza az állandó összehasonlítást.

A *grounded theory*-nak számos előnye mellett értelemszerűen van néhány hátránya is (Goulding – Saren, 2010; Suddaby, 2006):

- A *grounded theory kockázatos*. A módszer főként azon kutatók számára vonzó, akik szeretnek elmerülni az adatokban, mielőtt nekiugranak az elméletalkotásnak, és akik előnyben részesítik a megfigyeléseket és a természetes nyelvezetet a számokkal szemben. Ugyanakkor a kutató az elméleti mintavétel sajátosságai miatt képtelen előzetesen meghatározni, a minta nagyságát és jellemzőit. A kutatónak fel kell készülnie, hogy a terepmunkára különböző szituációkban, különböző helyszíneken és emberekkel kerül sor, és elképzelhető, hogy az elméleti telítődés csak hosszú idő múlva érhető el.
- A *grounded theory problematikus kutatási ajánlattételnél*. Mivel a teoretikus mintavétel a módszer kulcsa, ennek időtartamát és költségét nehéz előzetesen megbecsülni. Ez elfogadhatatlan a részletes időbeosztást és egzakt büdzsét kívánó megrendelők számára.
- A *grounded theory frusztráló lehet*. Hasonlóan bármilyen más készséghez, sok gyakorlattal és tapasztalattal jelentős fejlődés és nagyobb magabiztosság érhető el. A kutatónak képesnek kell lennie, hogy át tudja magát verekedni az adatokon egészen addig, míg a kódok és a fogalmak tisztulni nem kezdenek.

– *Túl korai lezárás.* Ez akkor következik be, ha a kutató túl gyorsan vonul vissza a terepről, vagy nem sikerül elérnie az elméleti telítődést. Mivel a tradicionális pozitívista kutatástól eltérően a *grounded theory*-nál nincs világos elkülönülés az adatgyűjtés és elemzés között, ezért az adatgyűjtés egészen addig folytatódik, míg fel nem tártak minden lehetséges szempontot. Ha valaki túl korán száll ki a terepmunkából, akkor az adatokat csak részben képes-e elemezni, és emiatt lényeges kategóriákat nem hoz létre (Suddaby, 2006).

Célszerű fejben tartani, hogy a kvalitatív elemzés kognitív folyamat, és mindenkinek más a gondolkodásmódja. Elképzelhető, hogy valakinek az érvelése és magyarázata kristálytisztának tűnik azok számára, akik hasonlóan gondolkodnak, ugyanakkor teljesen zavarosnak azoknak, akiknek más rugóra jár az agyuk. Érdemes megfontolni azt is, hogy a fő cél nem az elmélet megtalálása, hiszen az csupán egy eszköz a vizsgált terület megértéséhez (Heath – Cowley, 2004).

Glaser (1998) azt javasolja, hogy nem kellene annyit beszélni a *grounded theory*-ről, hanem inkább valahogy boldogulnia kellene azzal, amit valójában csinál. A kezdő kutatóknak is félre kell tenniük azt a görcsösségüket, hogy „mindent jól kell csinálni”. Mindenkinek meg kellene keresni a saját útját. Charmaz (2006) is úgy látja, hogy a *grounded theory*-nak rugalmasnak kell lennie, és nem szigorú előírások mentén kell haladnia.

Glaserhez, valamint Strauss és Corbinhoz képest Charmaz (2006) emiatt egy harmadik irányzatot vezet be, az úgynevezett konstruktivista *grounded theory*-t. A konstruktivista változat az empirikus világ első kézből való megtapasztalására épít, és félúton található a posztmodern és a pozitívista szemléletmód között. A konstruktivizmus többféle társadalmi valóságot tételez fel, felismeri, hogy a tudást a megfigyelő és a megfigyelt közösen hozzák létre, valamint az alanyok interpretatív megértésére törekszik (Schwandt, 1994). A módszer ereje az empirikus világ megértésének eszközközrendszerében rejlik.

A konstruktivista nézőpont szerint a *grounded theory* inkább egy rugalmas, heurisztikus stratégia, és nem egy formalizált pozitívista folyamat. Az embereket természetes környezetükben tanulmányozza, és Charmaz (2003) szerint a *grounded theory*-nak az alábbi elvek szerint kell működnie:

- a) nem szabad merevnek és előírónak lennie,
- b) használata támogassa, és ne korlátozza az interpretatív megértést,
- c) pozitívista szemléletmód nélkül is alkalmazható.

A pozitívista és a konstruktivista *grounded theory*-n kívül sokféleképpen használják még a módszert, hiszen a kutatók saját elgondolásuk szerint, egyénileg is változtattak rajta.

Azok számára, akik szeretik a kihívásokat, és némi kockázatot és hajlandóak vállalni, a *grounded theory* kiváló lehetőséget kínál arra, hogy új nézőpontból tekintsenek a vizsgált jelenségekre, valamint innovatívak legyenek új elméletek alkotásában (Goulding és Saren, 2010).

Felhasznált irodalom

- Bernschütz M. (2009): Kvalitatív kutatás a magyarországi integrált marketingkommunikáció-alkalmazás feltételeiről. *Vezetéstudomány*, 40. évf., 9. sz., 29–40. o.
- Blumer, H. (1962): *Society as Symbolic Interaction*. in: *Symbolic Interaction: Perspective and Method*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 78–89. o.
- Bokor A. (2000): Szervezeti kultúra és tudásintegráció: A termékfejlesztés problémája. PhD-értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Bp.
- Bokor A. – Fertetics M. – Hidegh A. L. – Váradi Szabó Zs. (2009): Karrierváltók Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 40. évf., 11. sz., 11–35. o.
- Burrell, G. – Morgan, G. (1979): *Sociological paradigms and organisational analysis: Elements of the sociology of corporate life*. Heinemann, London
- Charmaz, K. (2003): *Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods*. In: Denzin, N.K. – Lincoln, Y.S. (eds.): *Strategies of Qualitative Inquiry*. Sage Publications, Thousand Oaks
- Charmaz, K. (2006): *Constructing Grounded Theory*. Sage, Thousand Oaks
- Coase, R. (1988): *The firm, the market, and the law*. University of Chicago Press, Chicago
- Cooley, C.H. (1922): *Human Nature and the Social Order*. Scribner's, New York
- Creswell, J.W. (1997): *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage, Thousand Oaks
- Cutcliffe, J.R. (2000): *Methodological issues in grounded theory*. *Journal of Advanced Nursing*, Vol. 31, No. 6, 1476–84. o.
- Denzin, N.K. (1998): *Review of Pragmatism and feminism: Reweaving the social fabric*. *Symbolic Interaction*, 21, 221–223. o.
- Feischmidt M. (2007): *A megalapozott elmélet*. in: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 234–242. o.
- Fischer, E. – Otnes, C.C. (2006): *Breaking new ground: developing grounded theories in marketing and consumer behavior*. in: Russel W. B. (ed.): *Handbook of Qualitative Research Methods in Marketing*. Edward Elgar Publishing, Northampton, 19–30. o.

- Fiske, S. T.* (2006): Társas alapmotívumok. Osiris Kiadó, Budapest
- Gelencsér K.* (2003): Grounded theory. Szociológiai Szemle, 1, 143–154. o.
- Geertz, C.* (1994): Sűrű leírás: Út a kultúra értelmező elmélete felé. In: Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Századvég Kiadó, Budapest, 170–199. o.
- Glaser, B.G.* (1978): Theoretical Sensitivity: Advances in Methodology of Grounded Theory. Sociology Press, Mill Valley
- Glaser, B.G.* (1992): Basics of grounded theory analysis. Sociology Press, Mill Valley
- Glaser, B.G.* (1998): Doing Grounded Theory: Issues and Discussion. Sociology Press, Mill Valley
- Glaser, B.G. – Strauss, A.L.* (1967): The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. Aldine, Chicago
- Gombrich, E. H.* (1972): Művészet és illúzió: A képi ábrázolás pszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest
- Goulding, C. – Saren, M.* (2010): Immersion, emergence and reflexivity: grounded theory and aesthetic consumption. International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research
- Guba, EG. – Lincoln, Y.S.* (1998): Competing Paradigms in Qualitative Research. In: Denzin, N.K.–Lincoln, Y.S. (eds.): The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issues. Sage Publications, Thousand Oaks, 195–220. o.
- Heath, H. – Cowley, S.* (2004): Developing a grounded theory approach: a comparison of Glaser and Strauss. International Journal of Nursing Studies, 41, 141–150. o.
- Husserl, E.* (1969): Cartesian meditations: An introduction to phenomenology. Martinus-Nijhoff, Hague
- Krippendorff, K.* (1995): A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Balassi Kiadó, Budapest
- Kucsera Cs.* (2008): Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. Szociológiai Szemle, 3. szám
- Locke, K.* (1996): Rewriting the discovery of grounded theory after 25 years? Journal of Management Inquiry, 5, 239–245. o.
- Locke, K.* (2001): Grounded theory in management research. Sage, London
- Morgan, G. – Smirchich, L.* (1980): The case for qualitative research. Academy of Management Review, 5, 491–500. o.
- Moustakas, C.* (1994): Phenomenological research method. Sage, Thousand Oaks
- Rác J.* (2006): Kvalitatív drogkutatások. L’Harmattan, Budapest
- Sántha K.* (2009): Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest
- Schwandt, T.A.* (1994): Constructivist, interpretivist approach to human inquiry. In: Denzin, N.K. – Lincoln, Y.S. eds.: Handbook of qualitative research. Sage, Thousand Oaks
- Stern, P.* (1994): Eroding grounded theory. Critical Issues in Qualitative Research Methods. Sage, Thousand Oaks
- Strauss, A.L.* (1987): Qualitative Analysis for Social Scientists. Cambridge University Press, Cambridge
- Strauss, A.L. – Corbin, J.* (1990): Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. Sage Publications, Newbury Park
- Strauss, A.L. – Corbin, J.* (1990): Grounded theory methodology: an overview. In: Denzin, N.K. – Lincoln, Y.S. (eds.): Handbook of Qualitative Research. Sage, Thousand Oaks
- Strauss, A.L. – Corbin, J.* (1998): Basics of Qualitative Research: Techniques And Procedures for Developing Grounded Theory. Sage Publications, Thousand Oaks
- Suddaby, R.* (2006): From the editors: What grounded theory is not. Academy of Management Journal, Vol. 49, No. 4, 633–642. o.
- Turner, B.* (1983): The use of grounded theory for the qualitative analysis of organizational behaviour. Journal of Management Studies, Vol. 20, No. 3, 333–348. o.
- Wimpenny, P. – Gass, J.* (2000): Interviewing in phenomenology and grounded theory. Is there a difference? Journal of Advanced Nursing, 31, 1485–1492. o.

Cikk beérkezett: 2011. 3. hó

Lektori vélemény alapján véglegesítve: 2011. 4. hó